

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ З ПОЗИЦІЇ ЦІННІСНОЇ ТЕОРІЇ

Ференцюк М. В.

*Студент 5-го курсу юридичного факультету
ДВНЗ «УжНУ»*

Актуальність теми. Як відомо, структуру будь-якого складу злочину складають його об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Серед них важливе місце посідає об'єкт злочину.

Правильне встановлення об'єкта злочину є важливою теоретичною та практичною проблемою, оскільки від чіткого визначення об'єкта залежить точне встановлення ознак складу злочину та відведення цьому злочину місця в Особливій частині Кримінального кодексу України. Важливе значення він має і для з'ясування характеру злочину, ступеня його небезпечності для суспільства, правильної кваліфікації та відмежування від інших правопорушень, оскільки його особливості та властиві йому якості дозволяють повніше розкрити соціальний і правовий зміст того чи іншого діяння, а також його юридичні ознаки.

Однією з важливих проблем є визначення поняття «об'єкт злочину», так як сьогодні немає спільного розуміння цієї проблеми і логічно, що доки в теорії кримінального права на теоретичному рівні однозначно не буде визначено поняття об'єкта злочину, таке поняття не можливо визначити і на законодавчому рівні. Невизначеність базується на тому, що останнім часом концепція «суспільні відносини – об'єкт злочину» піддається справедливій критиці і вчені крок за кроком схилиються до позиції, що об'єкт злочину слід визначати як цінності, охоронювані законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою об'єкта злочину займалися такі національні і зарубіжні вчені як П. П. Андрушко, П. С. Берзін, М. А. Беляєв, Я. М. Брайнін, В. М. Винокуров, В.К. Глістін, Ю. А. Демидов, М. Д. Дурманов, М. І. Загородников, Є. К. Каїржанов, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, В. В. Мальцев, А. А. Музика, Б. С. Нікіфоров, Г. П. Новосьолов, М. І. Панов, А. А. Піонтковський, С. В. Познишев, В. В. Сташис, М. С. Таганцев, А. Н. Трайнін, Є. О. Фролов, М. Д. Шаргородський, Є. В. Фесенко та ін.

Мета статті. Основною метою дослідження є аналіз теоретичних проблем щодо визначення поняття об'єкта злочину з позиції цінностей та наукове обґрунтування цієї теорії.

Виклад основного матеріалу. Вчення про об'єкт злочину бере свій початок з ХІХ ст. Проте це не означає, що раніше не було ніяких уявлень про цей елемент складу злочину. Так, М. А. Неклюдов, розкриваючи основні етапи розвитку кримінального права, відзначив, що під час патріархального права і Руської Правди злочини сприймалися як посягання на особу, її честь і гідність; в період дії Судебників кінця ХV – середини ХVІ ст. увага була зосереджена на завданні шкоди земствам; за царювання Петра І основою покарання вважалося не тільки заподіяння кому-небудь шкоди, але і факт невиконання царської волі; у 1767 р. Катериною ІІ в «Наказе для комісії по составленію нового Уложения» велика увага була звернута на захист суспільних благ [20, с. 201-202.].

Проаналізувавши наукові статті, дисертації, монографії та різного роду праці, присвячені проблемі об'єкта посягання, можна виділити наступні основні теорії або концепції поняття «об'єкт злочину»:

- 1) суб'єктивне право, людина (особа) як об'єкт злочину;
- 2) норма права як об'єкт злочину;
- 3) цінності як об'єкт посягання;
- 4) інтереси як об'єкт посягання;
- 5) суспільні відносини як об'єкт злочину.

Ми не будемо вдаватися в аналіз всіх цих позицій, так як це не ставиться за мету наукової статті, але зупинимось на двох із них, які на нашу думку заслуговують уваги та з приводу яких ведуться досить жорсткі дебати між науковцями високого рівня, а саме цінності як об'єкт злочину і суспільні відносини як об'єкт посягання.

У радянську добу Піонтковським А. А. було розроблено і запропоновано позицію за якої, під об'єктом злочину визначалися суспільні відносини. Він

писав, що об'єктом будь-якого злочинного діяння виступають суспільні відносини, що охороняються апаратом кримінально-правового примусу [17, с.73]. Таку позицію, стосовно об'єкта злочину, підтримують такі вчені, як Коржанський М. Й., Глістін В. К., Бажанов М. І., Гельфер М. А. та інші, про що свідчать їхні праці.

Так, М. А. Гельфер підкреслював, що об'єктом злочину є суспільні відносини, які охороняються нормами кримінального права від злочинного посягання на них. При цьому, під суспільними відносинами вчений розумів відносини, що складаються між людьми у процесі суспільного виробництва, а не відносини між людьми та засобами чи продуктами виробництва, що їм належать. Суспільні відносини в тих випадках, коли йдеться, наприклад, про певні форми власності, відображуються у відносинах, у діях, у поведінці людей в зв'язку з тим чи іншим речовим предметом. Сам цей речовий предмет, на його думку, не охоплюється змістом суспільних відносин [8, с.42].

М. Й. Коржанський наголошував, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону, порушенням яких, заподіюється суспільно небезпечна шкода [11, с. 24].

Концепція «об'єкт злочину-суспільні відносини» на сьогодні є досить поширеною і підтримується не лише авторитетами юриспруденції, але і молодими науковцями. Проте, у зв'язку із відходом від марксистсько-ленінського вчення і розвитком науки кримінального права, оборотів набирає теорія цінностей. Відповідно до неї, об'єктом злочину виступають охоронювані законом цінності, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким спричиняється чи може бути заподіяна шкода.

Критикують теорію суспільних відносин і в українській, і в російській теорії кримінального права. Серед російських науковців першим, хто виступив проти розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин, був А. В. Наумов. На його думку, теорія об'єкта злочину як суспільних відносин у деяких випадках (особливо щодо злочинів проти особи) «не спрацьовує», оскільки марксистське розуміння людини «як сукупності суспільних відносин» принижує «абсолютну цінність людини як біологічної істоти, життя як біологічного явища взагалі», що, врешті-решт, перетворює людину із самостійної абсолютної цінності на носія суспільних відносин. З метою з'ясування змісту об'єкта злочину А. В. Наумов повертається до теорії правового блага, яка була створена ще наприкінці ХІХ століття в межах класичної та соціологічної шкіл кримінального права і пропонувала визнавати об'єктом злочину «ті блага (інтереси), на які посягає злочинне діяння і які охороняються кримінальним законом» [16, с. 147, 149]. Ще більш категоричним у цьому питанні є О. М. Ігнатов, який на відміну від А. В. Наумова, що тільки поставив під сумнів універсальність традиційної концепції об'єкта злочину, писав, що сьогодні, коли відпав обов'язок дотримуватись панівної марксистської термінології, а для обґрунтування позиції недостатньо посилань на «керівні джерела», традиційне для радянської кримінально-правової літератури використання для визначення об'єкта злочину соціолого-філософської категорії «суспільні відносини» є недоцільним. Якщо свого часу і вважалося, що не можуть розглядатися як

об'єкт злочину люди, знаряддя, засоби виробництва й інші матеріальні блага (оскільки К. Маркс відзначав, що «злочинний зміст діяння полягає не в посяганні на ліс, як щось матеріальне, а в посяганні на його право власності»), то зараз цей аргумент переконливим не виглядає. Тому розумніше використовувати нейтральне поняття «правове благо», яке дозволяє характеризувати «речову, предметну та матеріальну природу» об'єкта злочину [19, с. 103-104].

Теорія «цінності як об'єкт злочину», так само, як і концепція суспільних відносин, не є новою. Основоположником цього напрямку є наш співвітчизник О. Ф. Кістяківський. Він писав, що об'єктом злочину є предмет, на який спрямований злочин і з приводу якого цей злочин вчинено; об'єктом злочину може бути лише людина зі всіма правами й «установами», котрі нею створюються як суспільною істотою. Крім життя, здоров'я, свободи, честі автор, до об'єктів посягання відносив також речі, тварин, «установи» та певний склад думок, останні, утім, стають об'єктом злочину тільки тому, що є набутих з боку людини благом, необхідним для існування та захисту благ основних, наданих людині природою [10, с. 63]. Маються на увазі матеріальні та нематеріальні цінності.

Схожою є також позиція С. Б. Гавриша, на думку якого, концепція об'єкта як суспільних відносин є штучною конструкцією з яскраво вираженим ідеологічним підходом. Автор пише: «З позиції теорії об'єкта як суспільних відносин виходить, що кримінальне право охороняє не матеріальні цінності і блага, життя, здоров'я, довкілля тощо, а навпаки, якусь форму їх прояви, ті чи інші зв'язки між суб'єктами відносин, тоді як в дійсності таким охоронюваним об'єктом є «правове благо», як певна цінність» [7, с. 64-65].

А. Н. Трайнін зазначав, що об'єктом посягання можуть бути як матеріальні так і нематеріальні цінності – політичні, моральні культурні та ін. [18, с. 72].

На думку П. С. Матишевського і Є. В. Фесенка, «... об'єкт як елемент складу злочину – це цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду» [12, с. 100].

Можна сміло говорити про те, що за останній час вагомий внесок у дослідження поняття об'єкта злочину як цінностей було зроблено Є. В. Фесенком. Він вважає, що цінності – це різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі і сама людина, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому. Вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист і кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу заподіяти або спричиняє їм шкоду. Зазначені цінності виступають об'єктом злочину [21, с. 75].

Концепція цінностей як об'єкта злочину багаторазово піддавалася критиці, зокрема, зі сторони прихильників теорії суспільних відносин. Наприклад, А. А. Музика у своїй монографії критикує структуру об'єкта злочину запропоновану Є. В. Фесенком: «... чому до елементів (класів

компонентів) цінностей Є. В. Фесенко не відносить свободи, а надто – обов'язки учасників суспільних відносин, виділяючи при цьому лише права та інтереси потерпілих? Права, свободи й обов'язки людини існують у діалектичній єдності» [15, с. 25].

Хоча і має місце значна кількість подібних зауважень, ми вважаємо що вони є дуже дискусійними, оскільки відсутня їх чітка аргументація і вказують вони на незначні проблеми. Більше того, прихильники концепції суспільних відносин не є послідовними у своїх твердженнях. Наприклад, А. А. Піонтковський, визначаючи загальний об'єкт злочину як суспільні відносини, робив висновок, що «безпосереднім об'єктом можуть бути суспільні відносини, але у більшості випадків вони ними не є» [17, с. 133, 145].

М. Й. Коржанський вказував, що «об'єкт злочину як суспільні відносини недоступний для безпосереднього впливу на нього» [9, с. 120]. Та й не лише під час виявлення безпосереднього об'єкта злочину ця теорія видається неповною. Визначаючи об'єкт злочину як суспільні відносини, дослідники цієї проблеми визнавали, що кримінальне право охороняє не матеріальні блага, цінності, а лише якусь форму їх вияву, зв'язки між суб'єктами відносин. Тому багато дослідників (А. Трайнін, А. Піонтковський, В. Глістін) не були послідовними у визначенні об'єкта злочину.

Неоднозначною, на нашу думку, є позиція А. А. Музики, котрий говорить про те, що П. П. Андрушко ототожнює поняття «об'єкт злочину і «об'єкт кримінально-правової охорони» [15, с. 33]. Так, П. П. Андрушко у своїй роботі «Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення» пише наступне: «Про тотожність понять «об'єкт кримінально-правової охорони» та «об'єкт злочину» можна говорити, на мій погляд, при визнанні об'єктом злочину саме суспільних відносин, а не особистих благ чи інтересів особи, соціальних цінностей. Поняття «об'єкт кримінально-правової охорони», «об'єкт злочину» та «об'єкт злочинного впливу» у конкретних кримінально-правових нормах є різними за змістом і їх ототожнення не є обґрунтованим» [3, с. 4]. Значить ототожнення цих понять відбувається тоді, коли об'єкт злочину визначають як суспільні відносини, а не як цінності.

На такому фоні концепція цінностей видається більш обґрунтованою і такою, що базується не на формальних зв'язках. Так, Є. В. Фесенко стверджує, що традиційне визначення об'єкта як сукупності суспільних відносин «заідеологізоване і не відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей, які бере під захист кримінальний закон» [21, с. 75].

Підтримує цю думку С. Я. Лихова, яка вважає, що концепція об'єкта злочину як суспільних відносин не відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей. Її недоліком є певне перебільшення значення категорії публічного у сфері соціального життя. Людина з її потребами, інтересами, правами відійшла на другий план [14, с. 21].

П. С. Матишевський зазначає, що об'єктом злочину мають визнаватися не якісь абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності. Суспільні відносини, на його думку, не є універсальною

характеристикою об'єкта злочину. Цим поняттям не можуть охоплюватись особисті блага людини (життя, здоров'я, фізична недоторканність) [13, с. 124]. Науковці, які обґрунтовують ціннісну концепцію, вказують на те, що суспільні відносини є лише певною формою наукової абстракції, тому самі по собі не існують, їм не може бути завдано якоїсь шкоди.

Хоча концепція «цінності – об'єкт злочину» і піддається критиці науковцями, але вона виглядає дещо двозначною. Наприклад, у роботі В. М. Білоконева «Об'єкт злочину з позиції системного підходу» автор критикує позицію Є. В. Фесенка, водночас не дає свого бачення про те, що розуміє під об'єктом злочину. «Не вдаючись докладно в загальну теорію систем, – пише автор, – слід зазначити, що більшість вчених визнають обов'язкову наявність трьох ознак, якими повинна володіти будь-яка система. Першою ознакою є її якісна визначеність, тобто здатність існувати самостійно, відрізнитися від інших явищ світу. ... Таким чином, цінності є самостійними явищами в соціальному житті, а значить відповідають першій ознаці системи. ... Ми виходимо з того, що будь-яка соціальна система, у тому числі і цінності, повинні мати свою соціальну структуру» [5, с. 29]. Автор фактично не спростовує того, що цінності можуть бути об'єктом злочину. Основна його критична увага спрямована на вади структури цінностей, яку розробив Є. В. Фесенко. Звідси й основний висновок В. М. Білоконева: «Структура цінностей, запропонована Є. В. Фесенком, не відповідає системному підходу, оскільки є штучною конструкцією, що поєднує елементи різних соціальних систем» [5, с. 30]. Те саме можна сказати і про суспільні відносини.

Незважаючи на різного роду недостатньо обґрунтовану критику ціннісної концепції, до її підтримки залучалися й інші науковці. Так, П. П. Андрушко вважає, що «... найбільш обґрунтованою в концептуальному плані є аксіологічна (ціннісна) теорія об'єкта злочину: об'єкт злочину – це соціальні цінності, які є об'єктом кримінально-правової охорони, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або спричиняє шкоду» [15, с. 38]. Різновидами цінностей – безпосередніми чи видовими об'єктами конкретних злочинів автор визнає: 1) потерпілого; 2) права, свободи та інтереси потерпілого; 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобода інтересів, у тому числі у формі правовідносин [15, с. 38]. При цьому потерпілим від злочину П. П. Андрушко визнає: фізичну особу; юридичних осіб; державу в особі створених нею органів державної влади на підставі делегованих їй громадянами повноважень; суспільство.

Питання структури цінностей детально розглядав Є. В. Фесенко, який вважає, що вони мають наступний вигляд: потерпілі; інтереси, права; соціальні зв'язки, які в свою чергу поділяються на дії, взаємодії та взаємозв'язки; блага, які поділяються на матеріалізовані та нематеріалізовані [21, с. 78].

На думку П. С. Берзіна, «... об'єкт злочину можна визначити як найважливіші та найзначніші для окремої особи, групи осіб, суспільства чи держави в цілому цінності, охорона яких безпосередньо забезпечується кримінальним законодавством, проти яких спрямоване певне злочинне діяння та яким воно може заподіяти або заподіює шкоду» [4, с. 19]. «Цінності, – пише

автор, – це різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі і сама людина, які мають важливість чи значущість для окремої особи, їх груп, суспільства чи держави в цілому». До категорії цінностей як об'єкта злочинів він відносить: а) людину як потерпілого від злочину; б) нематеріалізовані блага, що належать людині як потерпілій (або людям як потерпілим), суспільству або державі; в) предмети злочину, що також належать людині як потерпілій (людям як потерпілим), суспільству або державі [4, с. 20].

На наш погляд, ціннісна теорія є більш переконливою ніж концепція суспільних відносин. Згідно ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Поряд із цими цінностями, Закон визначає й інші, наприклад, права людини, право на землю, надра, культурні цінності тощо. В ч. 1 ст. 3 КК України сказано, що Кримінальний кодекс України ґрунтується на Конституції України та загально визначених принципах і нормах міжнародного права, тим самим бере під охорону цінності визначені законодавством, а не «абстрактні» суспільні відносини.

Численні наукові праці, які порушували питання об'єкта злочину, так і не вирішили яка концепція повинна бути загально визнаною, навпаки, ситуація все більше ускладнюється. На нашу думку, в розглядуваній проблемі крапку над «і» ще довгий час не буде поставлено. Але наша позиція залишається на стороні концепції цінностей, так як кримінальний закон, Конституція України під охорону ставлять ті чи інші цінності, а суспільні відносини – пережиток минулого, який базується на вченні К. Маркса та В. Леніна в час, коли позиція, яка не співпадала із «радянським напрямом», відкидалася.

Підсумовуючи вищенаведене, доходимо наступних висновків:

1. На сьогодні проблема визначення поняття «об'єкта злочину» залишається відкритою. Більшість науковців додержуються радянської доктрини і під об'єктом злочину розуміють суспільні відносини, які виступають своєрідною фікцією, що неодноразово доведено національними і зарубіжними вченими.

2. Ціннісна концепція є досить обґрунтованою, теорія кримінального права знає чимало змістовних робіт на її підтримку. Сміло можна сказати, що вчені не заперечують існування даної концепції, а лише вказують на проблеми, пов'язані із структурою цінностей.

3. Дослідивши проблему, можна запропонувати наступне визначення поняття об'єкта злочину: «Об'єкт злочину – це охоронювані законом цінності, проти яких спрямовано злочинне діяння і яким завдається або може бути завдана шкода».

4. Проблему становить те, що науковці-прихильники ціннісної концепції ототожнюють поняття «цінності» та «блага», що є неправильним, оскільки блага охоплюються цінностями і є їх структурним елементом.

5. Пропонуємо використовувати наступну структуру цінностей: потерпілі; інтереси; права; свободи; соціальні зв'язки, які в свою чергу поділяються на дії, взаємодії та взаємозв'язки; блага, які поділяються на матеріалізовані та нематеріалізовані.

*Науковий керівник:
доц. Андрушко А. В.*

Список використаних джерел:

1. Конституція України: за станом на 15 травня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кримінальний кодекс України: за станом на 31 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П.П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 3-10.
4. Берзін П. С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: [Монографія] / Берзін П. С. – К.: Атіка, 2005. – 311 с.
5. Білоконєв В. Об'єкт злочину з позиції системного підходу / Білоконєв В. // Юридичний вісник України. Інформаційно-правовий банк. – 2003. – 18–24 жовтня. – № 42. – С. 28–32.
6. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / Гавриш С. Б. – К., 2002. – 653 с.
7. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства / Гавриш С. Б. – Х.: Основа, 1994. – 640 с.
8. Гельфер М. А. Некоторые вопросы общего учения об объекте преступления в советском уголовном праве / М. А. Гельфер // Ученые записки ВЮЗИ. – Вып. 7. – М., 1959. – С. 41–43.
9. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанський Н. И. – М.: Академия МВД СССР, 1980. — 168 с.
10. Кистяковський А. Ф. Елементарний учебник Общего уголовного права. Т. 1. Общая часть. / А. Ф. Спасович. – К.: Университетская типография, 1875. – 413 с.
11. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: [Монографія] / Коржанський М. Й. – Дніпропетровськ, 2005. – 252 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. [для студентів юрид. вузів і фак.] / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. [для студентів юрид. вузів і фак.] / Андрусів Г. В., Андрушко П. П., Бенківський В. В., Кобзаренко П. В., Лихова С. Я. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 512 с.
14. Лихова С. Конституційно-правовий інститут основних прав і свобод людини як об'єкт кримінально-правової охорони / Лихова С. // Юридичний вісник України. – 2000. – № 25. – С. 21-24.

15. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : [монографія] / Музика А. А., Лашук Є. В. – К. : Паливода А. В., 2011. – 192 с.
16. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: [Курс лекций] / Наумов А. В. – М.: Норма, 1996. – 547 с.
17. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть / Пионтковский А. А. – М.: Госюриздат, 1961. – 666 с.
18. Трайнин А. Н. Учение о составе преступления / Трайнин А. Н. – М., 1946. – 148 с.
19. Уголовное право России: учеб. [для вузов]: В 2т. Т.1. Общая часть / Под. ред. А. Н. Игнатова, Ю. А. Красикова. – М., 1998. – 280с.
20. Уголовное право. Общая часть : учебник / отв. ред. И. Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 720 с.
21. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину / Є. В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75-78.